

תכנית משנה תודעה - השפעתם של אדם מזור ותכנית 2020

אלון טל

תקציר

רגע של הארה, המשנה תפיסת עולם: מדינת ישראל הולכת לקראת צפיפות גואה אשר עשויה לשבש מערכות חיים וסביבה. אדם מזור הצביע על המגמה הזו, ועל הדרכים הראויות לעמוד בפניה. רגע מכונן זה שינה את תפיסות היסוד של התכנון בישראל, מכיבוש השממה, לתכנון מבוקר ומושכל, לקריאת תיגר על התפיסה המיושנת הקוראת לצמיחת אוכלוסין מרבית ולהכרה כי במערכת אקולוגית סגורה לא ניתן להוסיף ולגדול לנצח. הכרה אשר ראוי להחדירה לכל מערכות קביעת המדיניות והתכנון בישראל.

בשנים האחרונות, אני מרבה להסתובב בכל רחבי הארץ ומרצה לכל מי שמוכן לשמוע על "אוכלוסייה וקיימות" והחשיבות של יציבות דמוגרפית לעתיד המדינה. ממכילות קדם-צבאיות לבתי-אבות; מבסיסי צה"ל לקמפוסים; מפגשים עם משרדי הממשלה ועד למפגשי זום בעת האחרונה – בחיקוי חיוור-מה למצגת של אל גור ב"אמת מטרידה". אני מדבר על עתיד צפוף, ופותח את ההרצאה במובאות מדבריהם של שני הוגי דעת, אשר השפיעו על תפיסתי בהקשר זה.

הראשון - אלברט ברטלט, פרופסור לפיזיקה מאוני' קולורדו, שהיה בין המדענים הראשונים לזהות את סיכוני פיצוץ האוכלוסין. ברטלט היה פותח כל הרצאה במשל: ניסוי במעבדה לביולוגיה, ובה מבחנה עם חיידק אחד. לחיידק תכונה אחת ידועה: הוא מכפיל את עצמו כל דקה. כלומר, מועד תחילת הניסוי בשעה 11:00 בבוקר, והחיידק מתחיל להתרבות. תוך שעה - בשעה 12:00 המבחנה מלאה. אז נשאלת השאלה: מתי הבקבוק מלא למחצה? יש תמיד אחד שצועק 11:30. אבל כתוצאה מעוצמתה של פונקציה אקספוננציאלית, כמובן שהתשובה הנכונה היא 11:59. אולם, למעשה לא זאת השאלה המעניינת! השאלה החשובה היא: מתי חיידק אחד, יתעורר ויתחיל להרגיש שצפוף לו בתוך המבחנה? אולי בשעה 11:58 כאשר רק רבע של הבקבוק הנו מלא - ושלושה רבעים ממנה "משועים" לפיתוח? אולי בשעה 11:55 יקום אחד, מעין נביא, (או חכם מאד, הרואה את הנוולד)

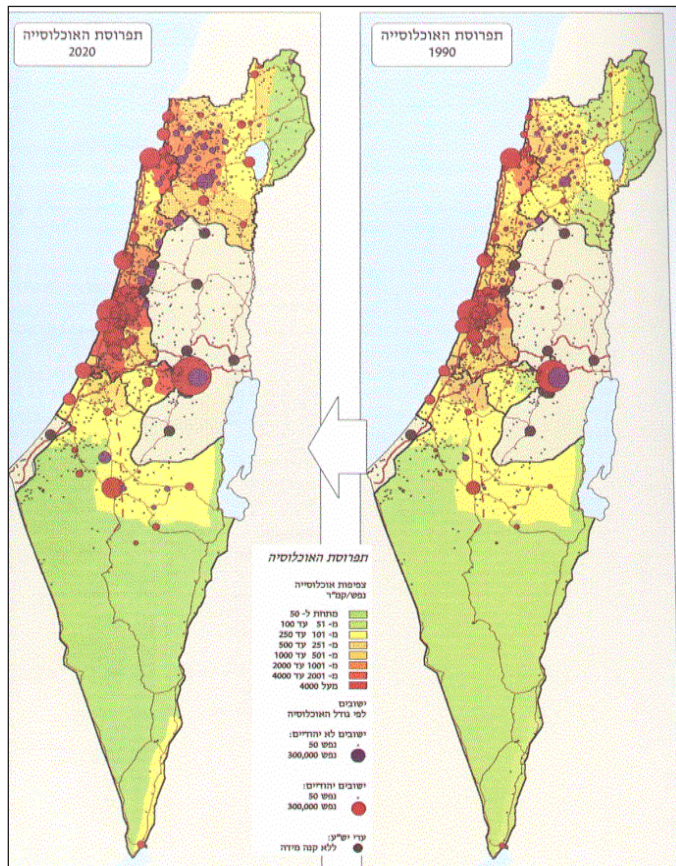
המסוגל לצפות את פני העתיד שיכריז שתוך חמש דקות לא יישאר מקום, גם אם כרגע רק אחד מעט מיזער - החלק השלושים ושניים בלבד תפוס, וההרגשה היא כי נותר שפע של מקום?

אני נזכר באותו רגע בו התעוררתי, (כמו אותו חיידק דמיוני במשל) בזכות הדמות השנייה: אדם מזור. היה זה במהלך הרצאה, כאשר פרופ' מזור הציג את תכנית, 2020 שהיתה באותה עת בשלבי גיבוש. מדובר הרצאה ששינתה את השקפת עולמי. לא פחות מכך. פעם אחת ויחידה פגשתי את האיש. אבל די היה בפגישה זו כדי לחולל שינוי בתפיסת עולמי ובזהות המקצועית והאישית שלי.

השנה היתה 1993. מזור החל ב"מסע הופעות", או אם תרצו "מסע צלב" של אדם אחד, חמוש במצגת כדי להציג לציבור את התובנות החדשות של צוות 2020. הייתי אז מנכ"ל צעיר בארגון חדש בשם: "אדם טבע ודין", בקושי בן שלושים הייתי. למיטב זכרוני התקשר אלי יוסף תמיר המנוח שעמד אז בראש ארגון "חיים וסביבה". הוא ביקש ממני להגיע למשרד לאיכות הסביבה (כתוארו דאז) כדי לשמוע הרצאה חשובה ולייצג את ארגון הגג של הגופים הירוקים. לא התלהבתי מן המשימה, שכן לנסוע לירושלים באוטובוס, לשמוע הרצאה של שעתיים לפחות, בפועל ישרוף לי יום עבודה שלם. אבל באותם ימים היה תמיר "זקן השבט" וכבר למדתי כי עצותיו תמיד היו חכמות. בדיעבד, הפעם במיוחד.

עליתי במדרגות לקומה השלישית של בניין משרד הפנים בקריית הממשלה, בו שכנו באותה עת הלשכות של השר לאיכות הסביבה ומנכ"לו. מצאתי את עצמי בחדר ישיבות צפוף, ואדם מזור פתח בדברים. התרשמתי מיד מכושר הביטוי, מהדיבור המהיר, החשיבה הרחבה והמשכילה. בעיקר התרשמתי משקף אחד, תמונה שנחרטה בזכרוני והיא נשארתי איתי עד היום הזה.

מזור סיפר על התכנית הראשונה לישראל - תכניתו של אדריכל אריה שרון אשר הוזמן על ידי דוד בן-גוריון להכנת תכנית אב למדינה החדשה. מאז פרסומה לא היתה לישראל חזון תכנוני חדש - וזאת למרות השינוי הדרמטי במציאות הפיסית. תכנית שרון שאפה לפיזור מקסימלי של אוכלוסיית המדינה, כיסוי מירבי של המדינה בשלמת בטון ומלט. מזור אמר כי אם היה מנתח את תכנית שרון כפסיכולוג ולא כמתכנן, הדיאגנוזה שלו היתה להגדיר את שרון וחבריו כסובלים מ"אגורפוביה קלינית" – פחד מפני שטחים פתוחים. תפיסת התכנון ב-1949 שאפה לכבוש את "השממה", להגיע לפיזור מרבי של האוכלוסייה ולקבוע עובדות בשטח. היום, הסביר מזור, אבד הכלח על הפרדיגמה הזאת. (למרות שאז, כן היום, רבים עדיין מחזיקים בה...). ואז הציג שקף – שהצליח להעיר אותי ולשנות את החשיבה שלי מקצה לקצה, בכל הקשור לחיים בארץ ישראל. התרשמתי היתה כה עזה, עד שהשפיעה עלי להמשיך ולהקרין תמונה זו בכל הרצאותי שעסקו בנושאי דמוגרפיה וקיימות - כפעם בשבוע, בתקווה שגם הדור הצעיר יתרשם מן המציאות החדשה שאדם מזור ראה בעין כה מפוכחת.

מפה 1: התיישבות ומצב השטחים הפתוחים בישראל בשנת 1990, והצפי לשנת 2020 (מתוך "ישראל 2020")

השקף כמובן מראה את ההתיישבות ומצב השטחים הפתוחים בישראל בשנת 1990, ומה צפוי להיות מצבם בעוד דור אחד בלבד, בשנת 2020 אם דפוסי התכנון הקיימים לא ישתנו. למעשה במעין תרגיל של Back to the Future הצליח מזור להראות לנו את פני העתיד – והעתיד אמור היה להיות מאד צפוף, מאד סלול, מאד אורבני. כדברי המשורר ס. זיהר (אשר היה גם אחד הראשונים שהתריע על כך בתפקידו כחבר כנסת): עתיד של "מלון ולא מולדת". כמובן שהשקף הציג את התסריט של "עסקים כרגיל". ומזור השכיל להציג גם תסריטים חילופיים, מוצלחים יותר - תשריט אחד אשר ברבות הימים יהפוך להיות הבסיס לתכנית המתאר המשולבת - תמ"א 35, התקפה עד ימינו אלה.

אפשר להצביע על אותו הרגע בו נחשפתי להרצאה אודות תכנית 2020 כתפנית אישית אשר הקרינה על פעולותי ב"אדם טבע ודין". באותם ימים היתה עמותת "אדם טבע ודין" ארגון שעסק במפגעי זיהום והגיב למטרדים סביבתיים. היו לי אמנם תארים במשפטים ובריאות הסביבה אך מעולם לא נוכחתי בשיעור לגיאוגרפיה או לתכנון. בעקבות ההרצאה, התחיל הארגון להרחיב את הראיה שלו ולעבור מסדר יום של "סביבה" במובן הצר ל"קיימות" במובן הרחב. "אדם טבע ודין" פתחה בקמפיין נרחב נגד סלילת כביש חוצה ישראל, אשר נערך בשעתו ללא תסקיר השפעה כולל על הסביבה; האירגון החל לייצג ארגונים אחרים במוסדות תכנון; עד כדי הגשת עתירה נגד קרן הקיימת לישראל על שיטות הייעור שהיו נהוגות אז. עם השנים, "אדם טבע ודין" תעסיק את יעל דורי, מתכנתת בעלת שיעור קומה, שחזקה מאד את הבסיס המקצועי בתחום התכנון, ופיתחה משנה תכנונית סדורה לעמותה. יחד עם עורכי-דין כמו אלי בן-ארי וציפי איסר-איציק הארגון החל לעבוד במקביל לחברה להגנת הטבע בהנחלת המושג תכנון בר-קיימא.

ההרצאה השפיעה גם עלי, הן ברמה האישית והן ברמה המקצועית. למשל, מזור הסביר שבין 1970 עד 1975, 10% בלבד של המגורים שנבנו בישראל היו בתים צמודי-קרקע, ואילו בין 1985 ל-1990 שיעור צמודי-הקרקע קפץ ל-55%. המגמה היתה הרסנית ביותר מבחינת המרחב הפתוח. בקרב גופי הסביבה גובש קונצנזוס שיש לעצור אותה כליל. בשנת 2000, כאשר משפחתי החליטה לעזוב את קיבוץ קטורה בערבה ולעבור למודיעין, היה לי ברור שלא ארכוש בית צמוד-קרקע במכבים – למרות שהמחירים אז היו נמוכים למדי. אחרי הפנמת תפיסת העולם החדשה של אדם מזור ותובנות ישראל 2020, בזבוז כזה של שטח במרכז הארץ היה בעיני צביעות קיצונית. הסתפקנו על-כן בדירה בבניין מדורגים.

ברמה המקצועית, כל יום הביא בעקבותיו עדויות חדשות שריבוי האוכלוסייה הגבוה בישראל מהווה גורם הפוגע באיכות החיים. לימים, הקמנו את עמותת "צפוף" והיום קבוצה הולכת וגדלה של אזרחים ואנשי אקדמיה הקוראים תיגר על התפיסה המיושנת שקוראת לצמיחת אוכלוסין מרבית. כיום ברור לכל כי במערכת אקולוגית סגורה, לא ניתן להוסיף ולגדול לנצח.

בשנת 1998 נסעתי לשנת שבתון לניו-זילנד, שם כתבתי את הספר הראשון שלי "הסביבה בישראל". כך כתבתי אז על תהליך הכנתה של תכנית 2020, אשר נחתמה אך שנה קודם לכן: "אדם מזור, פרופ' לאדריכלות ולתכנון ואיש הטכניון, עבר לאורכה ולרוחבה של הארץ בניסיונו לקדם את תכנית האב שלו לשנת 2020, ושינה תוך כדי כך במידה מסוימת את מהלך החשיבה של גופים ממשלתיים ולא-ממשלתיים רבים. המלצה אחת פשוטה שהציע היא לאמץ שיטה של מתחמים רבי שימוש, בהם יהיה ניצול משולש של השטח: מתחת לפני הקרקע, על פני הקרקע ובאוויר. אדמות חדשות המצויות בשוליים יעברו תהליכי פיתוח, בעוד מרכזי הערים המזוהמים יעברו שיקום. פעילי הסביבה הסכימו כבר בעבר על כך שהמדבר, ובפרט חלקו הצפוני היבש למחצה, יותאם לשמש למגוריהם של מיליוני בני אדם."

היסטוריונים סביבתיים מרבים לסמן שני שלבים בתולדותיהן של מדינות חדשות, כגון אוסטרליה או ארצות הברית: השלב הראשון הנו "החלוצי" כאשר החברה רואה את ארצה כאין סופית, כמעין - frontier. הדחף הלאומי הינו לפתח ביתר-שאת, לכבוש את השממה, המאיימת, הלא-נודעת. בשלב

שני, העם מתבגר, ותודעתו הלאומית מכירה ורואה שקיימות מגבלות של משאבי טבע וקרקע. אז מפנימה החברה את הצורך בהתייעלות וחשיבה מקיימת. מבחינתי, פרסום תכנית 2020 סימן את המעבר בחשיבה הלאומית בישראל לשלב מבוגר יותר. למזלנו, היה לזה גם ביטוי בתכניות מתאר ארציות אשר באו בעקבותיה של תכנית 2020.

בזכות פעלו ותעוזתו של אדם אחד, אשר גם השכיל לצרף ולרתום את מיטב המומחים בארץ, קיימת היום בידינו משנה תכנונית וסביבתית סדורה. גם היום, דור לאחר השלמתה, ועת הגיענו לשנת היעד שלה - שנת 2020 היא חיה וקיימת ומשפיעה בכל רבדי התכנון: ממנהל התכנון ומוסדות התכנון, עד לרשויות מקומיות; מהחברה האזרחית ועד לסקטור הפרטי, מסמכיה משמשים עד היום ספרי לימוד באקדמיה, מתכננים מיישמים הלכה למעשה את העקרונות של תכנית 2020. הראיה המשותפת נותנת תקווה בידי הדורות הבאים, כי ניתן להשתחרר מכבלי העבר, ניתן להעז, ניתן לשנות. ניתן ליצור עולם חדש, טוב יותר ובד בבד לשמור על ארץ ישראל בריאה ויפה יותר.

